

ნინო ხაზალაშვილი
სამცხე-ჯავახეთის სახელმწიფო უნივერსიტეტის დოქტორანტი,
საქართველო, ახალციხე,
nin.khazalashvili@gmail.com, +995 577 95 82 81

**სამცხე-ჯავახეთის ტურისტულ რუკებთან დაკავშირებული
ონომასტიკური პრობლემები**

მოკლე შინაარსი

სტატიის მიზანია სამცხე-ჯავახეთის ტურისტულ რუკებზე არსებული ტოპონიმის პრობლემებისა და მათი მნიშვნელობის წარმოჩენა, როგორც ტურიზმის, ასევე ონომასტიკის პერსპექტივიდან. გაანალიზებულია რეგიონის ონომასტიკასთან დაკავშირებული გამოწვევები ისტორიულ და დემოგრაფიულ ჭრილში და წარმოდგენილია სამცხე-ჯავახეთის სტატიკურ და დინამიკურ რუკებზე არსებული ონომასტიკური მასალის ანალიზი. სტატიის ბოლოს მოცემულია ის ნაბიჯები, რომელთა გადადგმაც აუცილებელია სამცხე-ჯავახეთის რუკების ონომასტიკასთან დაკავშირებული გამოწვევების დასაძლევად.

საკვანძო სიტყვები: სამცხე-ჯავახეთი, ონომასტიკა, ტოპონიმის კა, ტურიზმი, გეოგრაფიულ სახელთა სახელმწიფო კატალოგი.

Nino Khazalashvili
Doctoral student of Samtskhe-Javakheti State University,
Akhaltzikhe, Georgia
nin.khazalashvili@gmail.com, +995 577 95 82 81

**ONOMASTIC PROBLEMS OF TOURIST MAPS OF SAMTSKHE-
JAVAKHETI**

Abstract

The purpose of the article is to present the problems of toponymy on the tourist maps of Samtskhe-Javakheti and their significance, both from the perspective of tourism and onomastics. First, the challenges related to the onomastics of the region are analyzed from a historical and demographic

point of view. Then, is presented the analysis of onomastic material on static and dynamic maps of Samtskhe-Javakheti. At the end of the article, measures are given that need to be taken to overcome the problems associated with the onomastics of Samtskhe-Javakheti maps.

Key Words: Samtskhe-Javakheti, Onomastic, Toponymy, Tourism, Catalogue of Geographical names

შესავალი. ტურიზმის განვითარებასთან ერთად სამცხე-ჯავახეთის ონომასტიკურმა პრობლემებმა ამჯერად ტურისტულ რუკებში იჩინა თავი. ტოპონიმიკას უაღრესად მნიშვნელოვანი როლი ენიჭება ტურისტული დანიშნულების ადგილის განვითარებაში. გარდა იმისა, რომ სახელი შესაძლოა იქცეს ადგილის ბრენდად, ან თავად სანახაობად, ადგილობრივებისთვის განსაკუთრებული მნიშვნელობა აქვს, როგორ იმახსოვრებს ტურისტი მონახულებულ ადგილს. სახელთან კავშირში მიაქვს ვიზიტორს ყველა ის ემოცია, რომელიც ტურისტული ადგილის მონახულებისას უგროვდება, ზოგიერთ შემთხვევაში კი შესაძლებელია თავად ადგილის სახელიც კი იწვევდეს ამ ემოციებს. სახელებს ისევე სჭირდება გაფრთხილება, როგორც იმ კულტურულ მემკვიდრეობას, რომელიც დღეს არის შემორჩენილი რეგიონში, ვინაიდან ტოპონიმიკა არის იმ არეალის კულტურისა და იდენტობის ნაწილი, რომლის სანახავადაც მოდის დღეს ტურისტი.

გარდა იმისა, რომ ტოპონიმიკას აქვს გავლენა ტურიზმზე, ტურიზმსაც აქვს გავლენა ტოპონიმიკაზე. დღევანდელ გლობალურ სამყაროში ინფორმაცია გაცილებით მარტივად ვრცელდება. შედეგად ტურისტულ რუკებზე თუ ტექსტებში გადატანილი ონომასტიკური უზუსტობები ფართო მასშტაბებით ვრცელდება და მკვიდრდება, რაც კიდევ უფრო ზრდის პრობლემის მნიშვნელობას და წინა პლანზე წამოწევს მისი გადაჭრის აუცილებლობას. გეოგრაფიულ სახელთა ერთიანი დადასტურებული მონაცემთა ბაზის არარსებობის პირობებში, პასუხისმგებლობა მთლიანად დამკვეთზე გადადის. გარდა იმ ბარიერებისა, რომლის გადალახვაც მათ სჭირდებათ რუკაზე ცვლილებების განსახორციელებლად, პირველ რიგში, დამკვეთებმა უნდა შენიშნონ ამ ცვლილების საჭიროება, რაც ხშირ შემთხვევაში სრულიად სცდება მათ კომპეტენციას.

დაუდასტურებელი, ან ზოგჯერ სადაო ტოპონიმების გამოყენება მკვიდრი მესხების და სამეცნიერო საზოგადოების გულისწყვეტას იწვევს. ამასთან, ტურიზმში დგას ბრენდინგის და მომხმარებელთან კომუნიკაციის საჭიროება, რაც წარმოუდგენელია გეოგრაფიული დასახელებების გამოყენების გარეშე.

სამცხე-ჯავახეთის რუკებზე არსებული პრობლემების წარმოსაჩენად გაანალიზდა როგორც სტატიკური (ეს შეიძლება იყოს ბეჭდური, ე.წ. ქაღალდის რუკები, ან მათი ელექტრონული ვერსია), ასევე დინამიკური, ე.წ. ციფრული რუკები. სტატიკური რუკებიდან დამუშავდა საჯარო რეესტრის საიტზე განთავსებული სამი რუსული რუკა (1:25 000; 1:50 000; 1:100 000) და საბაზისო ქართული რუკა, საქართველოს სასწავლო-გეოგრაფიული ატლასი, სამცხე-ჯავახეთის ტურისტული გზამკვლევი, ახალციხის მუნიციპალიტეტის ტურისტული გზამკვლევი (ქართული და ინგლისური ვერსიები), სამცხე-ჯავახეთის საფეხმავლო ბილიკების გზამკვლევის სამუშაო ვერსია. აღნიშნული სამუშაო ვერსია, დამკვეთის მოთხოვნით ჩასწორდა საბეჭდო ფაილებში და უკვე ჩასწორებული ვერსიები გამოიცა, თუმცა შესწორებები არ არის ასახული ბაზებში, რომელთა მიხედვითაც მომზადდა სამუშაო ფაილები. შედეგად, არ ხდება შეცდომების გავრცელების აღკვეთა მომავალში. ციფრული რუკებიდან გაანალიზდა google map პლატფორმა და ის ტურისტული ციფრული პროდუქტები, რომლებიც იყენებენ სხვადასხვა ციფრულ რუკებს: Georgian Travel Guide - ერთ-ერთი ყველაზე პოპულარული ტურისტული ვებგვერდი საქართველოში, ორი საერთაშორისო სალაშქრო აპლიკაცია - Gaia GPS, AllTrails და სამცხე-ჯავახეთის სალაშქრო აპლიკაცია - HikeSJ.

სამცხე-ჯავახეთის ონომასტიკასთან დაკავშირებული გამოწვევები

სამცხე-ჯავახეთი ერთ-ერთი ყველაზე გამორჩეული რეგიონია მოსახლეობის შემაღენლობის მრავალფეროვნებით და მძიმე ისტორიით, რამაც მნიშვნელოვანი გავლენა იქონია რეგიონის ტოპონიმოგრაფიაზე. დღეს სამცხე-ჯავახეთში სახლობენ როგორც ეთნიკური უმცირესობების წარმომადგენლები, ძირითადად, XIX საუკუნეში გადმოსახლებული ეთნიკური სომხები და რუსები (დუხობორები),

ასევე სხვადასხვა რეგიონიდან გადმოსახლებული ქართველები, მეტწილად აჭარლები და იმერლები. გაზაფხულიდან შემოდგომამდე კი კახეთის რეგიონიდან წამოსული, უმეტესად, აზერბაიჯანულენოვანი მომთაბარე მეცხვარეების ბინებით (ბანაკის ტიპის დროებითი საცხოვრებლები, სადაც რამდენიმე ოჯახის კარავია გაშლილი) იფარება სამცხე-ჯავახეთის მაღალმთიან არეალებში მდებარე საძოვრები. განსაკუთრებით მწვავეა ის დადი, რომელიც რეგიონს დაასვა მე-20 საუკუნის დასაწყისში, მკვიდრი მუსლიმური მოსახლეობის გადასახლებამ, რომელთაც თან გაიყოლეს საუკუნეების განმავლობაში ნაგროვები ტოპონიმიკა.

ახალმოსახლებები, ბუნებრივია, ცდილობენ გავლენა მოახდინონ მათი გარემოს სახელებზე. გავლენა ცვალებადია სხვადასხვა არეალებში, აქ ჩასახლებული მოსახლეობის მიხედვით, ზოგან მეტად იგრძნობა, ზოგან ნაკლებად. ზოგან არის მიზანმიმართულად სახელის ცვლილების მცდელობა, ზოგან კი ეს ცვლილება გამოწვეულია ლინგვისტური, კერძოდ ფონეტიკური ინტერფერენციით.

ტოპონიმიკაზე გავლენა ყოველთვის არ არის დაკავშირებული განსხვავებულ ეთნოსთან თუ ენასთან. არის შემთხვევები როდესაც ქართველი მოსახლეობაც უცვლის სახელს ადგილს, არქმევს მისთვის უფრო ახლობელს, მისაღებს, თუნდაც ნოსტალგიურს, რაც, თავის მხრივ, სრულიად ბუნებრივი პროცესია, თუმცა საფრთხის ქვეშ აყენებს იმ ისტორიასა და წეს-ჩვეულებებს, რასაც ძირძველი მესხების მიერ შერქმეული ტოპონიმიკა ინახავდა.

სამწუხაროდ, ჯერ-ჯერობით არ არსებობს გეოგრაფიული ობიექტების სახელწოდებათა ერთიანი მონაცემთა ბაზა, რომელთან თანხვედრის ვალდებულებაც ექნებათ რუკაზე მომუშავე კომპანიებს. გეოგრაფიული ობიექტების სახელდების შესახებ საქართველოს კანონის მე-4 მუხლით გათვალისწინებულია გეოგრაფიული ობიექტების სახელწოდებათა სახელმწიფო კატალოგის შექმნა. ხოლო ამავე კანონის მე-12 მუხლით განსაზღვრულია გეოგრაფიული ობიექტების სახელწოდებათა დაცვა და პასუხისმგებლობა კანონის დარღვევისთვის. ამ ეტაპზე, ტურისტული რუკების (ისევე როგორც ნებისმიერი სხვა მიზნობრიობის რუკების) ტოპონიმიკა სრულიად ეყრდნობა გაციფრულებულ რუსულ რუკებს, რომელთა უმეტესობაში სახელები იდენტურია, მხოლოდ რუკათა მასშტაბია განსხვავებული. რუკები ელექტრონულ რეჟიმში ხელმისაწვდომია

საჯარო რეესტრის საიტზეც, საბაზისო ქართულ რუკასთან ერთად (www.napr.gov.ge).

მეტ-ნაკლები განსხვავებებით ტურისტულ რუკებში შედის მცირედი ცვლილებები უშუალოდ მომუშავე კომპანიისა და დამკვეთის ჩარევით, თუმცა ზოგადი სურათი ერთია - მკვიდრდება ტოპონიმთა, რომელიც ჯერ ქართულიდან რუსულადაა თარგმნილი და დამახინჯებული, შემდეგ რუსულიდან კვლავ ქართულად გადმოთარგმნილი. ზემოთ ხსენებული რიგი ფაქტორებიდან გამომდინარე, უკვე რუსულ რუკებზევე ხდება სახეცვლილი ტოპონიმის დატანა, შემდეგ კი დაუდევრობითა თუ გულგრილობით, თარგმანში ტექნიკურად დამახინჯებული სახელების გადმოტანა ჯერ ქართულ, და შემდეგ ინგლისურ ტურისტულ რუკებზე. რეგიონის ონომასტიკაზე თავისი გავლენა იქონია თანამედროვე ტექნოლოგიებისა და ინტერნეტის განვითარებამაც. ციფრულ რუკებზე ნელ-ნელა ჩნდება მომხმარებლების მიერ დატანილი ტოპონიმები, რომლებსაც, ძალიან ხშირად, არანაირი საერთო არ აქვს სამცხე-ჯავახეთის ონომასტიკასთან.

სამცხე-ჯავახეთის რუკებზე არსებული პრობლემები

სამცხე-ჯავახეთის სტატისტიკური რუკების ანალიზის შედეგად რამდენიმე ტიპის შეცდომის გამოყოფა შეიძლება.

ყველაზე გავრცელებული რუსული რუკებიდან ქართულ რუკაზე გადმოტანილი შეცდომებია. მათგან შეიძლება გამოიყოს რუსული დაწერილობიდან არასწორად ამოკითხული ტოპონიმები, მაგ: *ჩუხორიში* - *ჩიხორიში*; ასო-ბგერების უქონლობის გამო, რუსულად თარგმნის დროს ტრანსლიტერაციის შედეგად გადატანილი ტოპონიმების კვლავ ქართულად გადმოთარგმნის დროს დაშვებული შეცდომები, მაგ: *კაშა* - *ყამა*, *ბოკთა* - *ბოქთა*, *თოლერტა* - *თოლერთა*. განსაკუთრებით ხშირია შემდეგი ასოების არასწორად გადმოტანა ც-წ; ქ-კ; ყ-კ, ტ -თ და ა.შ. - ასევე, გვხვდება ქართულ-რუსული ჰიბრიდული ტოპონიმებიც, მაგ: *მალ-ზიარეთი* - *პატარა ზიარეთი*. რუსულ რუკებზე მსგავსად არის დატანილი პატარა აბულიც - *Мал. Абули*, თუმცა ქართულ ვერსიებში, წესისამებრ, პატარა აბულის სახელითაა გადმოტანილი, რაც პატარა

აბულის მთის შესახებ მაღალი ცნობადობით უნდა იყოს გამო-
წვეული. საინტერესოა, რომ იმავე რუსულ რუკებზე დიდი აბული
Диди-Абули-ს ფორმით არის დატანილი და არ არის ნათარგმნი,
ისევე როგორც დიდი ზიარეთი - *Диди-Зиарат*.

**ძალიან ხშირად გვხვდება ნათესაობით ბრუნვაში არასწორად
ჩასმული სახელები**, როდესაც ა და ე-ზე დაბოლებული სახელები
არ იკვეცება, მაგ: *საკანაფეს ციხე - საკანაფის ციხე, ვალეს საბაჟო -
ვალის საბაჟო, ჩიტკიბეს ციხე - ჩიტკიბის ციხე, საფარას მონას-
ტერი - საფარის მონასტერი, ოთას ციხე - ოთის ციხე, ოთასწყალი -
ოთისწყალი*, ან როდესაც არ იკუმშება, მაგ: *ახაშენის კოშკი -
ახაშნის კოშკი, სამსარის ქედი - სამსრის ქედი* და სხვა. გამომდი-
ნარე იქიდან, რომ სამსრის ქედი წარმოადგენს ერთ-ერთ უმნიშვნე-
ლოვანეს ქედს, მისი არასწორად დამკვიდრებული ტოპონიმი არა-
თუ ტურისტულ რუკებზე, გეოგრაფიის სასკოლო სახელმძღვანე-
ლოებშიც შეტანილია შეუკუმშავი ფორმით.

ნათესაობითი ბრუნვის პრობლემა თავს იჩენს რუკების ინგლი-
სურ ვერსიებზეც, როდესაც ნათესაობითი ბრუნვის ნიშანი არასწო-
რადაა მოშორებული. მაგ: *Slesi Fortress*, ნაცვლად *Slesa Fortress* - ისა,
Ivliti Church, ნაცვლად *Ivlita Church*- ისა.

**არის ასევე შემთხვევები, როდესაც ერთად გვხვდება რამდენიმე
ზემოთჩამოთვლილი შეცდომის ტიპი**. შედეგად ვიღებთ მდინარე
ციმუბანისწყალს, წინუზნისწყლის ნაცვლად, მდინარე *ციროახის-
ლეღეს, წრიოხისლეღის* ნაცვლად, რაც ძალიან ართულებს
ტოპონიმის ამოცნობას.

სომხური ენის გავლენით შეცვლილი ტოპონიმები გვხვდება
ძირითადად სოფლების დასახელებებში, მაგ: *მაჯადია, მაჩათია -
მაჯატია; ტრკნა - თირკნა (დირკნალი)*;

ხშირია ქართულ-თურქული ჰიბრიდული ტოპონიმები, მაგ:
*ყარაღელე - შავიღელე; გუნდუმბაში - გუნდისთავი; ლევანგიოლი,
ლევალგელი, ლევალღელე - ლევანის ტბა; ავჭალგიოლის ტბა -
ავჭალის ტბა და სხვა*.

გარდა სტატიკური რუკებისა, დღევანდელ ციფრულ სამყარო-
ში, ძალიან დიდი გამოყენება აქვს დინამიკურ, ციფრულ რუკებს.
ციფრული რუკების მთავარი უპირატესობაა, რომ მუდმივად
განახლებადია და წარმოადგენს უახლეს ვერსიებს. მეორე მხრივ,
სწორედ ციფრული რუკების ეს თვისება უქმნის მთავარ საფრთხეს

ტურისტული ადგილის² ტოპონიმკას. ციფრულ რუკაზე ცვლილების შეტანის პროცედურა განსხვავებულია სხვადასხვა პლატფორმის მიხედვით და მეტ-ნაკლებად რთულ პროცესს წარმოადგენს, თუმცა ეს ხელეწიფება ნებისმიერ მომხმარებელს, განსაკუთრებით ქვეყანაში გეოგრაფიულ სახელთა ოფიციალური მონაცემთა ბაზის არარსებობის პირობებში. გაცილებით მარტივია იმ ადგილების სახელდება, რომელთაც საერთოდ არ აქვს სახელი რუკაზე. შედეგად, იმ გეოგრაფიულ ერთეულებს, რომელთა სახელიც არ არის დატანილი ციფრულ რუკებზე, სხვადასხვა მიზეზთა გამო, ტურისტები თვითნებურად არქმევენ სახელებს. ამგვარად, ჯავახეთის ციფრულ რუკებზე ჩნდება ტოპონიმები - *ნატალიას ტბა, პანდას ტბა, ლუკას ტბა, ლელას მორენა, დრომატარებინე*³ და ა.შ.

ციფრული რუკები გამოიყენება ბაზად სხვადასხვა ტურისტული აპლიკაციებისთვის და ვებგვერდებისთვის. როგორც წესი, უკვე დატანილ ობიექტებზე ცვლილებების შეტანა დამკვეთს ინდივიდუალურად არ შეუძლია, ან ცვლილებების პროცესი დაკავშირებულია რიგ სირთულეებთან, ხანგრძლივ პროცედურებთან და ვადებთან, რაც ობიექტურად რომ ითქვას, საერთოდ არ მოეთხოვება ყველა ორგანიზაციასა თუ კომპანიას და ხშირ შემთხვევაში, როგორც ზემოთაც ითქვა, ცდება კიდეც მათ კომპეტენციას. მსგავს პლატფორმებთან, ისევე როგორც ქვეყნის შიგნით მომუშავე რუკის შემდგენელ კომპანიებთან კომუნიკაცია უნდა მოხდეს სახელმწიფო დონეზე.

დასკვნა

სამცხე-ჯავახეთის ტოპონიმთა მოწესრიგება უაღრესად დიდ მნიშვნელობას იძენს ტურიზმის განვითარებასთან ერთად, განსაკუთრებით კი ტურიზმის თანამედროვე ტენდენციების გათვალისწინებით. დღეს, სამცხე-ჯავახეთის რეგიონის როგორც სტატისტიკურ,

² არ არის აუცილებელი, რომ საფრთხე დაკავშირებული იყოს ტურიზმთან, ეს შეიძლება სოციალური ფაქტორებითაც იყოს გამოწვეული, თუმცა ამჯერად სტატისტიკის მიზანი ტურიზმთან დაკავშირებული საფრთხეების ანალიზია.

³ ტბის სახელი

ასევე დინამიკურ რუკებზე წარმოდგენილი ონომასტიკა არის უკონტროლო და დამოკიდებულია დამკვეთისა და შემსრულებელი კომპანიების კეთილ ნებაზე.

მთავარი პრობლემა გეოგრაფიულ სახელწოდებათა სახელმწიფო კატალოგის არარსებობაა. პირველ რიგში, სახელწოდებათა ნორმალიზების მიზნით, გადაუდებელ აუცილებლობას წარმოადგენს კატალოგის შექმნა, თუმცა ეს უნდა განხორციელდეს დიდი სიფრთხილით, ონომასტიკოსების, კარტოგრაფების, ლინგვისტებისა და ისტორიკოსების ჩართულობით, რათა არ დაკანონდეს მცდარი ტოპონიმები. გარდა იმისა, რომ შეცდომის გამოსწორებას ისევ გეოგრაფიული ობიექტების სახელდების შესახებ კანონით გათვალისწინებული პროცედურები მნიშვნელოვნად შეაფერხებს, გაცილებით რთული იქნება ადგილის პოპულარიზაციის მიზნით გაწეული მარკეტინგული კამპანიების შედეგების გადაფარვა, რისი ძალიან კარგი მაგალითიც გვაქვს რეგიონში, ახალციხის ციხის სახელწოდებასთან დაკავშირებით, როდესაც წლებია ა(ა)იპ „ახალციხის ციხე“ ცდილობს ჩაანაცვლოს ციხის გახსნისას „რაბათის ციხის“ სახელით გაწეული მარკეტინგული კომუნიკაციის ეფექტი და დღემდე არ არის სასურველი ნიშნული მიღწეული. კატალოგში გეოგრაფიული ობიექტის სახელწოდებასთან და კოორდინატთან ერთად უნდა დაფიქსირდეს მისი ლათინური ტრანსკრიპტი და ნათესაობითი ბრუნვის ფორმა, ბოლო წლებში დაწყებული, კუმშვისა და კვეცის შიშით განპირობებული, ტოპონიმების დამახინჯების აღსაკვეთად.

კატალოგის შექმნის გარდა, სადაც უკვე იდენტიფიცირებული გეოგრაფიული სახელები შევა, აუცილებელია იმ გეოგრაფიული ობიექტების სახელდება, რომელთაც ჯერ კიდევ არ აქვთ სახელი, რათა არ დამკვიდრდეს ვიზიტორების, ან სხვა ჯგუფების მიერ თვითნებურად, რეგიონის სპეციფიკისა და სახელდების ტრადიციების გათვალისწინების გარეშე შერქმეული სახელები.

მას შემდეგ, რაც შეიქმნება გეოგრაფიულ სახელთა სახელმწიფო კატალოგი, მკაცრად უნდა გაკონტროლდეს გეოგრაფიული ობიექტების სახელების დაცვა. ამასთან, სწორი კომუნიკაციით ინფორმაცია უნდა მიეწოდოს რუკებზე მომუშავე კომპანიებს და მათ მომხმარებლებს, თუ რა პასუხისმგებლობებია გათვალისწინე-

ბული გეოგრაფიულ ობიექტთა სახელდების შესახებ კანონის დარღვევისთვის. განსაკუთრებით საფრთხილოა რუკის ის საერთაშორისო პლატფორმები, რომელთა გამოყენებაც ხდება ციფრული ტურისტული პროდუქტების (აპლიკაცია, ვებგვერდი) შექმნისას. სახელმწიფო დონეზე კომუნიკაცია აუცილებელია, რათა მათ სისტემებში აისახოს სახელმწიფო კატალოგში შემავალი გეოგრაფიული სახელები.

მადლიერება: მსურს მადლობა გადავუხადო პროფესორ მერაბ ბერიძეს, სამცხე-ჯავახეთის ონომასტიკის დაზუსტების და ასოცირებულ პროფესორ ასმათ ევსაიას, ენობრივი ინტერფერენციის კუთხით გაწეული კონსულტაციებისთვის.

გამოყენებული ლიტერატურა:

ახალციხის მუნიციპალიტეტი, GeoLand LTD, 2019
(ტურისტული რუკა)

ლევანის ტბის ქსელი, GeoLand LTD, 2021 (სამუშაო ვერსია)

მოსახლეობის განაწილება ეროვნებების/ეთნიკური წარმომავლობის მიხედვით რეგიონულ ჭრილში, მოსახლეობის 2014 წლის საყოველთაო აღწერის შედეგები, <https://www.geostat.ge/ka/modules/categories/739/demografiuli-datsotzialuri-makhasiateblebi> (ბოლოს გადამოწმდა 24.02.2023)

რუსული ტოპოგრაფიული რუკა 1:25 000, ხელმისაწვდომია ბმულზე:<https://maps.gov.ge/map> (ბოლოს გადამოწმდა 11.12.2022)

რუსული ტოპოგრაფიული რუკა 1:100 000, ხელმისაწვდომია ბმულზე:<https://maps.gov.ge/map> (ბოლოს გადამოწმდა 11.12.2022)

რუსული ტოპოგრაფიული რუკა 1:50 000, ხელმისაწვდომია ბმულზე:<https://maps.gov.ge/map> (ბოლოს გადამოწმდა 11.12.2022)

სამცხე-ჯავახეთი, GeoLand LTD, 2022 (ტურისტული რუკა)

სამცხე-ჯავახეთი ტურისტული რუკა, GeoLand LTD, 2012

საქართველოს კანონი გეოგრაფიული ობიექტების სახელდების შესახებ, 2020 წლის 29 სექტემბერი, ბოლო ცვლილება შესულია 2020 წლის 15 ივლისს, ხელმისაწვდომია ბმულზე: <https://www.matsne.gov.ge/ka/document/view/17302?publication=5>

(ბოლოს გადამოწმდა 11.12.2022) საქართველოს სასწავლო გეოგრაფიულატლასი, საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის ვახუშტი ბაგრატიონის სახელობის გეოგრაფიის ინსტიტუტი, თბ., 1992

შიდა მიგრანტების განაწილება წინა და ამჟამინდელი მუდმივი საცხოვრებელი ადგილის და სქესის მიხედვით, მოსახლეობის 2014 წლის საყოველთაო აღწერის შედეგები, <https://www.geostat.ge/ka/modules/categories/739/demografiuli-dasotsialuri-makhasiateblebi> (ბოლოს გადამოწმდა 24.02.2023)

Akhalsikhe Municipality, GeoLand LTD, 2019 (ტურისტული რუკა)

AllTrails, სალაშქრო აპლიკაცია, <https://www.alltrails.com/mobile> (ბოლოს გადამოწმდა 11.12.2022)

Gaia GPS, სალაშქრო აპლიკაცია, <https://www.gaiagps.com/> (ბოლოს გადამოწმდა 11.12.2022)

Hikesj, სალაშქრო აპლიკაცია, ხელმისაწვდომია ბმულზე: <https://visitsj.ge/download-hike-app-page/> (ბოლოს გადამოწმდა 11.12.2022)

Samtskhe-Javakheti, GeoLand LTD, 2022 (ტურისტული რუკა)

www.georgiantravelguide.com, ტურისტული ვებგვერდი (ბოლოს გადამოწმდა 11.12.2022)